

Geliş Tarihi : 28.03.2024
Kabul Tarihi : 18.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1460613>

Yamaç, M. (2024). 100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 266-282. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1460613>

100. YILINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK ANAYASASI 1924 TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU

Müzehher YAMAÇ¹

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olma özelliğini taşıyan 1924 Anayasası Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 20 Nisan 1924 yılında kabul edilmiştir. 36 yıl yürürlükte kalan ve Türk tarihinde özel bir yeri olan bu metin Türkiye Cumhuriyeti'nin tam anlamıyla yasal çerçevelerini belirlerken, çoğu yönü ile ilk olma özelliği de taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olma özelliğini taşımasının nedeni 1921 Anayasasının henüz Cumhuriyet ilan edilmeden oluşturulmuş olmasıdır. Ayrıca savaş dönemi olması ve henüz Osmanlı Devleti'nin yasal olarak devam etmesi sebebi ile bu anayasadan ilk olarak bahsetmek doğru değildir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yasal eksikliklerini gidermek amacıyla 1924 Anayasası yapılmak durumunda kalmıştır. İçerisinde bulunduğu dönemin gelişmelerinin ürünü olarak yapıldığı devrin ihtiyaçlarını karşılayan bu Anayasa, egemenliğin yalnızca millete ait olduğu ve yalnızca TBMM tarafından kullanılacağı esasına göre hazırlanmıştır. Bu çalışma 100 yıl önce Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerlerini oluşturan 1924 Anayasası'nın; tarihsel koşullarda oluşum süreci, özellikleri, organlara dair hükümleri, zaman içerisinde gerçekleşen değişiklikler ve Anayasaya getirilen eleştirileri dönemin Zabıt Cerideleri ve literatür kaynakları üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1924 Anayasası, Teşkilat-ı Esasiye, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyet.

¹ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, myamac@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8587-330X>

Date Received : 28.03.2024
Date Accepted : 18.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1460613>

Yamaç, M. (2024). Turkish first constitution of Republic of Türkiye in its 100th anniversary 1924 Essential Organization Law. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 266-282. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1460613>

TURKISH FIRST CONSTITUTION OF REPUBLIC OF TURKIYE IN ITS 100th ANNIVERSARY 1924 ESSENTIAL ORGANIZATION LAW

Müzehher YAMAÇ¹

ABSTRACT

The 1924 constitution, which is the first constitution of the Republic of Türkiye, was accepted by the Turkish Grand National Assembly on 20 April 1924. This text, which had been remained in force for 36 years, has a special place in Turkish history while it determines the full legal framework of the Republic of Turkey and is the first in many aspects. The reason why it is the first constitution of the Republic of Türkiye is that the 1921 Constitution was created before the republic was declared. In addition, since it was a war period and Ottoman Empire was still continuing legally, it is not right to talk about this constitution as first. In order to eliminate the legal deficiencies of the newly established Republic of Türkiye, the 1924 Constitution had to be drawn up. This Constitution, which meets the needs of the period that it was created in, was prepared on the principle that sovereignty belongs only to the nation and will be used only by the Turkish Grand National Assembly. This study examines the 1924 Constitution, which constituted the fundamental values of the Republic of Türkiye 100 years ago. It aims to analyze the formation process under historical conditions, its features, provisions on organs, changes over time and criticisms of the Constitution through the minutes of the period and literature sources.

Keywords: The 1924 Constitution, Teşkilat-ı Esasiye, Turkish Grand National Assembly, Republic.

¹ Assoc. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, myamac@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8587-330X>

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle 30 Ekim 1918 tarihinde itilaf devletleri ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması Trakya ve Anadolu bölgelerini yabancı kuvvetlerin işgaline açık duruma getirmiştir. İstanbul hükûmeti saltanatını korumak adına antlaşmanın ağır maddelerine ses çıkarmayınca Türk milleti Anadolu'da kendi kaderini tayin etmek amacıyla örgütlenmeye başlamıştır. Bu antlaşmanın 7. maddesi gereğince itilaf devletleri güvenliklerini tehdit altında hissettikleri bölgeleri sebep göstermeksizin işgal edebileceklerdir. Bu maddeye dayanarak Boğazlardan başlayarak Çanakkale, Musul, Konya, İskenderun, Kilis, Antep ve Maraş; Fransa Dörtyol, Mersin, Adana, Osmaniye ve Afyon; İtalya Antalya, Bodrum, Marmaris, Kuşadası ve Fethiye'yi ele geçirmişlerdir. Ayrıca Doğu Anadolu'da Vilayet-i Sitte Ermenilere bırakılmış Ermeni çetelerinin saldırıları başlamıştır. Yunanistan ise savaşa sonradan dâhil olan Amerika ve Fransız gemileri korumasında 15 Mayıs 1919'da İzmir'den başlayarak Ege bölgesinde işgal çalışmalarına başlamış fakat halkın direnişi ile karşılaşmıştır. Aynı tarihlerde İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal 9. Ordu müfettişi olarak 16 Mayıs 1919 tarihinde Bandırma vapuru ile Samsun'a yola çıkmıştır. İstanbul bu tayini yaparken halk arasında tanınan ve sevilen bir askerın ayaklanmayı bastırmasını ümit etmiştir, fakat Mustafa Kemal dönemin şartlarını ve ülkenin içinde bulunduğu zor koşulların Kurtuluş Savaşı verilmeden düzelmeyeceğini bilmektedir. 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ulaşan Mustafa Kemal ve arkadaşları önce Amasya Genelgesini yayınlayıp hemen ardından Erzurum, Balıkesir ve Sivas Kongrelerini yaparak mücadeleyi başlatmış ve Meclis-i Mebusanı açarak işlevini kaybeden İstanbul Anadolu'da tamamen etkisiz hale getirmişlerdir. Kurtuluş mücadelesi sonucunda en önemli meselelerden birisi bağımsız bir ulus olmak için hangi yönetim biçiminin uygun düşeceği (Berkes, 2018, s. 494). Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da bulunan 115 milletvekili ile 23 Nisan 1920 tarihinde ilk toplantısını yapmıştır (Yamaç, 2020, s. 205). Meclisin adını milliyetçi ve inkılapçı milletvekilleri "Büyük Millet Meclisi" olmasına karar vermişlerdir. İlk Meclis başkanı Şerif Bey, "Büyük Millet Meclisini açıyorum" cümlesini kullanarak açılış konuşmasını yapmıştır (Öztaş, 2022, s. 414-421). Bu ilk Meclis'te Mustafa Kemal Paşa Meclis başkanlığına seçilmiştir. 23 Nisan 1920 tarihinde açılan ilk meclisin üyeleri çeşitlilik göstermektedir. Nitekim meclisin "115 üyesinin 50 tanesi kalpaklı, 41 tanesi fesli, 21 tanesi de sarıklı" olduğu bilinmektedir (TBMM Z, D.I, C.I, 23 Nisan 1336/1920, s. 7). Ulusal meclis olarak kurulmasına karşın içerisindeki farklılıklar dolayısıyla çoğu zaman meclis içi, birbirine saldırı mahiyetinde tartışmalar meydana gelmiştir (TBMM ZC, 1920, D.I, C.I, 1336/1920, s.37).

10 Ağustos 1920'de Türk Milletinin felaketi olarak planlanan Sevr Antlaşması'nın İstanbul hükûmeti tarafından imzalanması TBMM tarafından kabul edilmemiş ve Hıyanet-i Vataniye kanununa dayanarak onaylayanlar vatan haini olarak görülmüştür. Hemen ardından Anadolu'nun her yerinde mücadeleler çetin savaflara dönüşmüş, 26-30 Ağustos 1922 Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile Anadolu tekrardan Türk vatani haline getirilmiştir (Sarısaman ve Üçüncü, 2016, s. 269). 5 Eylül 1920'de kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu ile Meclisin üye sayısı, her sancaktan 5 temsilci olmak kaydıyla toplam milletvekili sayısının yarısından bir fazlası olan sayı 166 yeterli olarak kabul edilmiş ve meclisin üye sayısı bu yöntemle belirlenmiştir. Buna karşın meclis içerisindeki muhalefetten dolayı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 5 ay süren tartışmalar sonucunda 20 Ocak 1921'de meclisten

geçebilmiştir (Berkes, 2018, s.494). Meclis içerisinde ve toplum içerisinde bahsi geçen farklı fikirler doğrultusunda, kapsamlı olması da beklenmemelidir. Dünyanın ve Türk topraklarının yeniden şekillendiği bu dönemde oluşturulmuş bu Anayasa, dönemin ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlanmıştır (Tanör, 2010, s. 247).

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dünyada örneği az görülen kuvvetler birliği esasına göre düzenlenmiş bir meclis hükümeti sistemi ortaya koymuştur. Yeni sistemin rejimiyle ilgili tartışmalar, meclis içerisinde devam etmektedir. Nitekim kurulan “egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur” ibaresiyle muhalefeti yeniden sertleştirmiştir. Bahsi geçen ibarenin cumhuriyet rejiminin ilk tohumlarını ekmesi dolayısıyla tartışmalar sürmüştür. Tartışmalar sonucunda Büyük Millet Meclisi içerisinde saltanat ve şeriat yanlıları ve cumhuriyet yanlıları olmak üzere iki grup ortaya çıkmıştır. Birinci grup Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarını ifade ederken ikinci grup ise muhalefet tarafını temsil etmektedir (Yamaç, 2022a, s. 242).

Birinci grup Cumhuriyet istemini ve halifeliğin kaldırılmasını artık gazetelerde verdiği görüşmelerde dile getirmektedir. İkinci grubun muhalefeti Lozan’a kadar devam etmiştir. Görüşmelerin söz konusu olduğu dönemde muhalefetin, görüşmeleri etkileyebilecek olması göz önünde bulundurulmuş, tekrardan seçime gidilmiştir. Seçimlerde milletvekili adaylarını Mustafa Kemal başkanlığındaki kurul seçmiştir, bu sayede ikinci grup meclis dışı kalmıştır (Ertem, 2003, s. 348). Parti dışında kalan ikinci grup ile birlikte yeni mecliste cumhuriyet, halifeliğin kaldırılması gibi konular muhalefetsiz olarak gündeme gelmiştir. Hızlıca bunların gündeme gelmesi mecliste tekrardan muhalefetin doğmasına sebep olmuştur. Meclisten ziyade toplumun da buna hazır olduğu söylenememektedir. Mecliste hükümetin kurulamadığı dönemde Atatürk, seçilmiş bir Cumhurbaşkanı, atanan başvekil ve kabine sistemi ile Cumhuriyet’in ilan edilmesi teklifini sunmuştur. 19 Ekim 1923’te bu teklif kabul edilip yürürlüğe girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal olmuş, ilk başkanvekili ise İsmet İnönü olmuştur. Bu kararın, Refet Bele, Kazım Karabekir, Adnan Adıvar, Ali Fuat Cebesoy gibi kurtuluş savaşında ismi geçmiş kişilerin olmadığı vakitte yapılması neticesinde tepkilere yol açmıştır (Zürcher, 2013, s. 248). Rejim değişikliği eleştirisinin yanında bir de Türkiye’nin yeni başkenti Ankara olmuştur. Nitekim yeni başkent demek birçok işsizlik demek anlamına gelmiştir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun teokratik ve monarşik yapısı yıkılmış, yerine medeni ve demokratik bir egemenlik anlayışı getirilmiştir. Bu kanun “Anadolu’da kurulmuş ama adı konulmamış yeni devletin anayasasıdır.” (Akın, 2014, s. 599). 20 Ocak 1921 tarihli ve 85 sayılı 23 ve sonradan eklenen 1 maddeden oluşan Teşkilat-ı Esasiye kanunu oldukça kısa bir metin olarak bir çerçeve anayasa olarak hazırlanmıştır (Gözler, 2011, s. 26). Bu Anayasanın birinci maddesi hâkimiyeti kayıtsız şartsız millete vermektedir. İkinci ve üçüncü maddelerine göre, yasama, yürütme ve yargı güçleri Meclis’te toplanmış olup, bakanları tek tek Meclis seçmektedir; Bakanlar Kurulunun Meclise karşı bir fesih yetkisi yoktur (Fendoğlu, 2008, s. 43). Güçler birliği sistemi benimsenmiş yasama yetkisi ve yürütme milletin tek ve gerçek temsilcisi TBMM’dedir. Türkiye Devleti TBMM tarafından idare edilir ve vilayetler halkı tarafından seçilen mebuslardan oluşmaktadır. Seçimler her iki yılda bir yapılır, üyeler iki yılın sonunda tekrar seçilebilmektedir. Her yıl Kasım ayında meclis toplanmaktadır.

Milletlerarası antlaşma yapma yetkisi sadece Büyük Millet Meclisine aittir. Hükûmetin kuruluş şekli; meclisin kendi içindeki üyeleri arasından seçilen milletvekillerinden heyet oluşacağı, seçilen vekil heyetinin yürütme işleri ve meclisin denetlenmesi gibi görevleri yerine getireceği belirtir. Büyük Millet Meclisi genel kurulunca seçilen başkan bir seçim dönemi süresince başkanlık görevini yürütür. Büyük Millet Meclisi başkanı meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu tarafından verilen kararların onaylanmasında yetkilidir. Tüm bu maddeler bir devlete şekil yönüyle bir çerçeve oluşturmuştur fakat 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununda temel haklar ve özgürlükler bölümü bulunmamaktadır. Bu sebeple tam bir anayasa olarak değerlendirilemez (Özbudun, 2008, s. 43). Zamanın ilerlemesi ve siyasal yapının da gelişiyor olması 1921 Anayasasının değiştirilmesi ve geliştirilmesi gerektiğini de ortaya çıkaracaktır (Yamaç, 2022 b, s. 239).

1924 Anayasası'na Zemin Hazırlayan Süreç

Lozan Barış Antlaşması

1924 Anayasası öncesi önemli gelişmeler yaşanmıştır. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması ardından da Lozan Barış Antlaşması imzalanmış Türk yurdu hem işgalcileri yenmiş hem de kendisini dünyaya kabul ettirmiştir. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın tarihi açıdan önemi TBMM'nin İstanbul hükûmetinden bağımsız uluslararası arenada tanınmasını sağlaması ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu antlaşması olarak bilinmesidir. İtilaf Devletleri konferansa hem Ankara hükûmetini hem de fiilen işlevini kaybetmiş İstanbul hükûmetini çağırarak bir ikilik elde edip antlaşma maddelerini kendi lehlerine olacak şekilde düzenlemeyi arzu etmişlerdir. Amaçları anlaşıldıktan hemen sonra 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılınca planlarını gerçekleştirememişlerdir. TBMM'de Lozan Barış Konferansı için Türkiye'yi temsilen İsmet İnönü başkanlığında bir heyet seçilmiştir. Antlaşma son halini alıncaya kadar birçok anlaşmazlık yaşanmış müzakereler yarıda kesilmiştir. 23 Nisan 1923'te başlayan Lozan Barış Konferansı görüşmeleri 24 Temmuz 1923'te resmen kabul edilmiştir. Bu antlaşma Türk tarihi bakımından oldukça önemli kabul edilmektedir. On bir yıl süren savaşlar sonunda bu antlaşma Kapitülasyonlar ve Duyun-u Umumiye gibi önemli sorunlarıyla Osmanlı Devleti'ni geride bırakarak uygar ve modern bir devletin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Lozan Barış Antlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, iktisadi, bağımsızlık ve eşitlik belgesi niteliğindedir (Yeşilbursa, 2023, s. 10-14). Bu çerçevede anayasallaşma, uluslaşma ve demokratikleşme için zemin kendiliğinden oluşmuştur. Sınırlarına çekilen devlet, vatan kavramını yeniden tanımlamıştır. Bu itici sebepler dolayısıyla millet egemenliği ilkesi ile yeni Anayasal fikirler doğmuştur.

Ankara'nın Başkent Oluşu

İşgal altında bulunan İstanbul, Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM tarafından onaylanması ile birlikte 2 Ekim 1923'de tahliye edilmeye başlanmış, 6 Ekim 1923 tarihinde tamamen boşaltılmıştır. İsmet İnönü, 9 Ekim 1923'te Malatya milletvekili olarak on dört arkadaşıyla birlikte Ankara'nın başkent olması önergesini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sundu (İnönü, 2006, s. 166). Önergeyi verdiği sırada İsmet İnönü Dışişleri Bakanıdır. Öneri, Bakanlar Kurulu tarafından, Ankara'nın hükûmet merkezi olmasına ilişkin bir tasarının hazırlanmasının zaman alacağı ve hükûmet içinde dayanışma içinde çalışmanın zor olacağı

gerekçesiyle yapılmıştır. Teklif edilen, anayasa maddesi oldukça kısadır. “Türkiye Devleti’nin makam idaresi Ankara şehridir.”¹³ Ekim 1923’de anayasa tasarısına konan ek bir madde ile yeni devletin başkenti Ankara olarak belirlenmiş ve böylece devlet başkentinin İstanbul olarak kalacağı düşüncesi son bulmuştur. Bu durum Cumhuriyetin ilânı için de önemli bir başlangıç sayılmıştır. Bu aynı zamanda Millî Mücadele’nin başından beri var olan Ankara’nın İstanbul’a hâkim olması amacının da bir sonucuydu (Akgün, 1989, s. 2067). Batılı devletler bu kararı bir süre tanımadılar, ancak sonunda büyükelçiliklerini Ankara’ya taşımak zorunda kaldılar (Şimşir, 1991, s. 189).

Cumhuriyetin İlanı

1 Kasım 1922’de TBMM’nin aldığı 308 numaralı kararname ile saltanat tamamen kaldırılmış, halifelüğün ise bir süre daha kalmasına karar verilmiştir. Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasından sonraki süreçte Ankara’da tartışılan en önemli konu yeni devletin siyasi rejiminin belirlenmesi olmuştur. Birinci Büyük Millet Meclisi’nin seçimlerin yenilenmesine karar vermesinin ardından Mustafa Kemal, yeni bir anayasa tasarısı hazırlanması için bir uzmanlar komitesi görevlendirmiş ve bu süreçteki çalışmalara zaman zaman kendisi de katılmıştır. Türk milletini çağdaş uygarlıklar seviyesine getirmek için halkın egemen oluşuna en uygun yönetim biçimi olarak cumhuriyet düşünülmüş, bizzat Mustafa Kemal tarafından hazırlanan ve Hasan Rıza Soyak tarafından yazıya dökülen şu maddeler ile eski kanunun 1, 2, 4, 10, 11 ve 12. maddeleri değiştirilmiştir;

“Türkiye Devleti’ nin hükûmet şekli cumhuriyettir.” “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur.”

“Meclis, hükümetin inkısam ettiği idare şubelerini, icra vekilleri vasıtasıyla idare eder.”

“Türkiye Cumhurreisi, Umumî Heyet tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi azası meyanından bir intihap devresi için seçilir. Reisin vazifesi yeni Cumhurreisinin intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir. Türkiye Cumhurreisi, devletin reisidir; bu sıfatla lüzum gördükçe Büyük Millet Meclisi’ne ve Vekiller Heyetine riyaset eder.”

“Başvekil, Cumhurreisi tarafından ve Meclis azası arasından intihap olunur. Diğer vekiller, Başvekil tarafından yine Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi, Cumhurreisi tarafından Meclis’in tasvibine arz olunur.”

“Meclis içtima halinde değilse, tasvip işi Meclis’in İçtimama talik olunur.” 29 Ekim 1923 tarihinde mecliste kabul edilen 364 sayılı “Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun” ile 1921 Anayasasına “Hâkimiyet, bilakaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli Cumhuriyettir.”, hükmü getirilmiştir. Böylelikle devletin yönetim biçimi Cumhuriyet olarak ilan edilmiştir (TBMM ZC, C.3, s. 96-98).

Hilafetin Kaldırılması

“Hilâfetin İlgası ve Hanedan-ı Osmanî’nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun” ile 3 Mart 1924’te Hilafet makamı kaldırılmıştır. Aynı kanunun 2. maddesi gereğince Hilafet makamı üzerinde hak iddia edebilecek hanedan mensupları sürgün edilmesine karar verilmiştir (TBMM ZC, D I, C.XXVIII, 1 Nisan 1339/1923, s. 283). Halifelik

makamının kaldırılmasının hukuk, iç ve dış politika açısından üç gerekçeye dayandırıldığı görülmektedir: Hukuki açıdan Halifelik dini değil laik bir makamdı, ayrıca devlet başkanını temsil ettiğine ve Türkiye'de TBMM ve Cumhurbaşkanı bulunduğuna göre, bu görevi yerine getirdiğini iddia eden başka bir makam kabul edilemezdi. İç politika açısından ise TBMM ve Cumhurbaşkanı dışında bir otoritenin devlette çift başlılığa yol açacağı ve reformların önünde engel teşkil edeceği düşüncesi kabul edilemezdi. Cumhuriyetin ilanından sonra halifelik rejim açısından zararlı görülmekteydi (Genç, 2005, s. IX-X). Dış politika açısından ise, halifenin yapacağı eylemler ve alacağı kararlar Ankara yönetimini zora sokabileceği ve kontrol edilemeyeceğidir halifeliğin kaldırılması ile devletin teokratik yapısının tamamen geride bırakılmasıdır (Toynbee, 2000, s.71). TBMM 3 Mart 1924 tarihinde kabul ettiği üç yasa ile Halifeliğin kaldırılmasını ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasını, Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılmasını, eğitim ve öğretimin birleştirilmesini kararlaştırdı. Hemen ardından Diyanet İşleri Başkanlığının kurulması 1924 Anayasası'nda sonradan değiştirilecek olan devletin dini İslam'dır maddesine rağmen din ve devlet işlerinin ayrılması ve devletin laikleşmesi yolunda önemli gelişmelerden birisi olmuştur (Çetintaş, 2020, s. 208). 1924 yılına gelindiğinde tüm bu değişiklikler ile beraber anayasanın kapsama alanını genişletmek için yeni bir anayasa yapma gerekliliği doğmuştur.

Meclis Görüşmeleri

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu hazırlayan Komisyon Başkanı Yunus Nadi Bey (Menteşe), Tutanak Yazarı Celal Nuri Bey (Gelibolu), Yazman Feridun Fikri Bey (Dersim) idi. Üyeler ise Ali Rıza Bey (Kırşehir), İlyas Sami Bey (Muş), Avni Bey (Bozok), Ebubekir Hazım Bey (Niğde), Refet Bey (Bursa), İbrahim Süreyya Bey (İzmit), Mahmut Bey (Siirt), Faik Bey (Ordu) ve Ahmet Süreyya Bey (Karesi) oluşturmaktaydı. Yunus Nadi Bey Başkanlığındaki Kanuni Esasi Komisyonu tasarıyı hazırlayıp, Meclis'e sunmuştur (TBMM ZC, C. 7, D. 2, İ. 7, s. 213-223). 9 Mart 1924'te başlayan Meclis görüşmeleri 16 Mart, 23 Mart, 6 Nisan, 7 Nisan, 13 Nisan, 20 Nisan tarihlerinde devam etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: II, C.7, s. 213-255). Cumhurbaşkanı seçilebilme koşulları, veto hakkı, Cumhurbaşkanı'nın başkomutan oluşu gibi konularda yoğunlaşmıştır.

1924 Anayasa tasarısını hazırlayan komisyon Yunus Nadi Bey Başkanlığında ve oniki üyeden oluşan komisyon tasarıyı hazırlayıp, Meclis'e sunmuştur (TBMM ZC, D.II, C. VII, 9 Mart 1340/1924, s.213). 9 Mart'ta başlayan meclis görüşmeleri yedi oturum olarak gerçekleştirildi.

İlk oturumun tartışmaları kurucu meclis, hakimiyetin millete ait olduğu ve TBMM tarafından kullanılacağı, anayasal üstünlük, 9 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesi için alt çoğunluğun üçte ikisinin kabul oyu vermesinin yeter sayılması konuları tartışılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, D.II, C.VII, 9 Mart 1340/1924, s. 223).

16 Mart 1924 Meclis Görüşmelerinde; otuz yaşını bitiren her Türk milletvekili seçilme yetkisine sahiptir ifadesi yerine her Türk erkek ifadesi kabul edilerek kadınlar seçim dışına çıkarılmıştır. Ayrıca Türkçe okuma yazma zorunluluğu getirilmiştir. İki yıl olan seçim dönemi dört yıla çıkarılmıştır. Meclis kasım başında toplanacak, tatil süresi altı ayı geçemeyecek, kanun teklifi milletvekilleri ve hükümet tarafından yapılabilecektir (TBMM Zabıt Ceridesi, D.II, C.VII, 16 Mart 1340/1924, s. 525).

23 Mart 1924 tarihli meclis görüşmelerinde; üzerinde tartışılan Cumhurbaşkanı ve Meclisin beşte birinin Meclis tatildeyken toplantıya çağırma yetkisine ilave olarak Meclis Başkanı da eklenerek kabul edilmiştir. Milletvekillerinin memurluk yapamayacaklarına ilişkin madde tartışıldıktan sonra kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı'nın veto hakkı, Anayasa ve bütçe kanunları dışında kabul edilmiştir (TBMM ZC, D.II, C.VII, 23 Mart 1340/1924, s. 982).

6 Nisan 1924'teki meclis görüşmelerinde Cumhurbaşkanı'na Başkomutanlık görevinin verilmesi uzun tartışmalara yol açmıştır (TBMM ZC, D.II, C.VIII, 6 Nisan 1340/1924, s. 336). 7 Nisan 1924 Meclis görüşmelerinde Cumhurbaşkanı yetkileri konusu tartışılmaya devam etmiştir. Başkomutanlık görevi, barış zamanında Genelkurmay Başkanına verilmesi, savaş zamanında Bakanlar kurulu tarafından seçilen ve Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması koşulluna bağlanmıştır (TBMM ZC, D.II, C.VIII, 7 Nisan 1340/1924, s. 378).

20 Nisan 1924'teki Meclis görüşmelerinde Cumhurbaşkanı'nın sorumsuzluğu maddesi kabul edilmiştir. Ayrıca mahkemeler, hakimlerin durumu, kamu hukuku maddeleri görüşülerek, fazla değişikliğe uğramadan kabul edilmiştir (TBMM ZC, D.II, C.VIII, 20 Nisan 1340/1924, s. 895).

9 Mart 1924 başlayan Teşkilatı Esasiye Kanunu hakkındaki Meclis görüşmeleri 20 Nisan 1924'te Kanunun kabul edilmesiyle sonlanmıştır. Görüşmeler içinde en çok dikkat çeken kısım, Komisyonun teklifinde Cumhurbaşkanı'na verilen yetkililerdir. Bu yetkilerin ulus egemenliği ile uyumlayacağına belirtilmesi ve teklifin geri alınması tartışmalarıdır (Özbudun, 1992, s.293). 1924 Anayasası tek partili bir meclis tarafından hazırlanmış olsa da anayasa tasarısının mecliste görüşülmesi sırasında pek çok madde önerisi reddedilmiş veya değiştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi tasarının Cumhurbaşkanı'nın gerekçesini Meclise ve millete bildirerek Meclisi erken seçime götürmek yoluyla fesih etmesidir. Tasarıdaki hüküm ile Cumhurbaşkanı'na verilen feshetme hakkı hiçbir koşula bağlanmamıştır. Anayasa'nın özüyle uyum sağlamayan bu hüküm, genel kurulda en çok önemsenen konu olmuştur. Mecliste 130 üyeden 126'sının red oyu ile kabul edilmemiştir. Bir diğer tartışılan husus Cumhurbaşkanı'nın yedi yılda bir seçilmesi konusudur. İstikrar için yedi yıl düşünülmüş olsa da süre çok uzun olduğu için dört yılda karar kılınmıştır. Mecliste tartışılan diğer mühim bir konuda meclisin süresi ile ilgili içerisinde bulunan karmaşık durumdur. Meclis 1921 Anayasası'na göre iki yıllığına seçilmiştir fakat yeni tasarıya göre bu süre dört yıla çıkarılmıştır. Bazı üyeler seçilen vekillerin bu kanundan etkilenmesine karşı çıkmış ve etik olarak doğru bulmamışlardır. Tartışmalar sonucu bunun kararını meclisin alabileceği yönünde anlaşmaya varılmıştır.

1924 Anayasası

Anayasa'nın Oluşma Süreci

1921 Anayasası'nın yeterli olmaması ayrıca iki anayasa arasında geçen zamanda birçok değişimin yaşanması yeni bir anayasa yapma ihtiyacı doğurmuştur. Ayrıca iki anayasalı dönem artık yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmaktadır (Gözler, 2011, s. 62-68). Anayasanın hazırlık çalışmalarında 108 madde teklif olarak sunulmuş ve bunlardan 105'i kanunlaşmıştır. Niteliği itibarıyla "kuvvetler birliği" ilkesine göre hazırlanmış ve "meclis üstünlüğü" benimsenmiştir. Yürütme erki, 1921 Anayasası'nda olduğundan daha

fazla yasama erkinden ayrılmış, ancak kabine sistemlerinde görülen yetkilerle donatılmamıştır (Parla, 2002, s. 14). Bu anayasanın hazırlanmasında dikkat edilen en önemli husus millî egemenliktir. 1924 Anayasası, 1921 Anayasası'nın ilkelerini benimseyip geliştirir niteliktedir. Fakat bu bir tadilat amacıyla değil yeniden Anayasa hazırlamak amacıyla gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, 1921 Anayasası'nın boşlukları, padişahlık 1922'de kaldırılana kadar 1876 Anayasası ile doldurulmaktadır (Yamaç, 2014, s. 59). “İki Anayasalı” dönem saltanatın kaldırılması ile son bulmuş, boşlukları dolduracak bir diğer yazılı metnin hükmü sona ermiştir. Bu bakımdan 1924 Anayasası, tek Anayasa olarak yürürlüğe girmiştir. Dönemin komisyon sözcüsü Celal Nuri Bey, Polonya Anayasası'ndan yararlanıldığını, Fransa Anayasasının maddelerini gözden geçirildiğini dile getirmiştir (Yılmaz, 2007, s. 137).

Anayasanın hazırlık çalışmasında “millî egemenlik” kavramına ayrıca önem verildiği görülmektedir. Mebus ve Cumhurbaşkanı'nın yemin metnine “kayıtsız şartsız millet hâkimiyetine bağlılık” ifadesinin ilave edilmesi bunun en önemli örneklerinden biridir. Anayasaya konulmak istenmeyen çift meclis sistemi Fransa yönetimi örneğinden etkilenip önerilmiştir. Fakat kuvvetler birliği esasına göre düzenlenen yeni anayasa, meclis hükûmetinin hızlı kararlar alabilmesi istemiyle bu sistemi tasvip etmemiştir (TBMM ZC, D.II, C.VII, 9 Mart 1340/ 1924, s. 227-228). Bir diğer tasvip edilmeyen konu ise Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin artırılması ve güçlendirilmesi meselesidir. Komisyon tarafından önerilip genel kurul tarafından reddedilmesine rağmen yumuşatılıp tekrardan kabul edilmiştir. Geri çevrilen öneriler, Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin meclisten daha uzun olması, meclis dışından da seçilebilmesi, meclis seçimlerini gerekli koşullarda yeniletebilme, yasaları tekrar meclise göndermek ve yasa geciktirici ya da veto hakkı vermesidir (Tanör, 2010, s. 293).

Birinci Bölüm

20 Nisan 1924'te yürürlüğe giren Anayasa, 6 bölümden ve 105 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölüm genel esaslara ayrılmıştır. Bu bölümün ilk maddesinde devletin rejimi olan cumhuriyetten bahsedilmektedir. Cumhuriyet ile ilgili olan bu ilk madde değiştirilemeyeceği ve değiştirilmesinin teklif dahi edilmeyeceği kararlaştırılmıştır. İlk bölümün tamamının koruma altına alınması önerilse de reddedilmiştir. İlk bölümün 6. Maddesinde yasama görevi meclise verilmektedir. Yine ilk bölümün 7. Maddesinde ise yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı bakanlar kuruluna verilmiştir. Bu anayasada kanunları denetleyecek bir yargı organına ise yer verilmemiş, TBMM'nin onayladığı tüm kanunlar Anayasa'ya uygun kabul edilmiştir (TBMM ZC, D.II, C.VII, 9 Mart 1340/ 1924, s. 213). Buna mukabil yürütme erkinin, yasaların denetimini yapamaması gibi bir madde de açıkça bulunmamaktadır (Özkul, 2018, s. 603). 1924 Anayasası değiştirilmesinin zor olması bakımından katı bir Anayasa'dır. Nitekim 102. Madde ile koruma altına alınan yasalar ancak meclisin üçte biri imza toplayıp üçte ikisi kabul ettiğinde değiştirilebilmektedir. 102. maddenin şartları yerine getirildiğinde Cumhurbaşkanı anayasa değişikliğini ilan etmek zorundadır. Buna karşın devletin rejimini açıklayan, “Türkiye devleti bir cumhuriyettir” diyen 1. maddesi kesinlikle değiştirilemez. (anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/önceki-anayasalar/1924_anayasasi/Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Kanun Numarası: 491, 2014/1340 (1924).

(anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/önceki-anayasalar/1924 anayasasi/Teşkilat-1 Esasiye Kanunu, Kanun Numarası: 491, 2014/1340 (1924). Yönetim şeklini ilk maddede ifade edilerek devletin yöneticilerinin ancak seçim yoluyla göreve geleceği belirtilmektedir. Ancak uygulanan anayasadaki seçim sistemi ile ilgili bazı maddeler eklenecek ya da değişikliğe gidecektir.

Anayasanın ikinci maddesi olan “devletin dini İslam’dır” ifadesi 1928 tarihinde çıkarılmış 5 Şubat 1937 tarihinde laik devlet hükmü eklenmiştir. “Devletin dili Türkçe’dir ve makarrı (başkenti) Ankara’dır” hükümleri aynı kalmıştır. Üçüncü maddede “Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir” denilerek egemenlik kayıtsız şartsız millete verilmiştir. Birinci fasılın diğer maddeleri ile anayasanın yasama ve yürütme gücünü mecliste toplamış, yürütme yetkisini ise Cumhurbaşkanı ve bakanlar kuruluna vermiştir. Bu hali ile yasama ve yürütme erklerinin ayrılmadığı; kuvvetler birliği ve meclis hükûmeti sistemine bağlı kalınacağı anlaşılmıştır.

Yasama Organı

Anayasa’da İkinci fasıl Yasama erkine ayrılmıştır (TBMM ZC, D.II, C.VII, 9 Mart 1340/1924, s. 214). Bu fasılda geçen ibarelere göre yasama yetkisi, Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplanmıştır. Millet Meclisi, seçilmiş mebuslardan oluşmaktadır. Mebus seçmek için 18 yaşını bitiren her Türk erkeği bu hakka sahiptir. Mebus seçilmek için ise 30 yaşını bitirmiş her Türk erkeği bu hakka sahiptir. Bununla birlikte “Her Türk Erkeği” ibaresi kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildiği 1934 yılına kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Böylelikle yasama erkinde 10 yıl boyunca yalnızca erkekler faaliyet göstermiştir. Buna karşın dünyada da erkek egemen düzeni siyasette boy göstermiştir. Bu taraftan bakıldığında Türkiye çokça önce kadınların seçme ve seçilme hakkını temin etmiştir. Böylece “ulus devlet” olmanın sadece yarısı olan erkekler ile değil topyekûn bu bilince ulaşmayı sağlamıştır. 1924 Anayasası, meclis üstünlüğü ile yasama erkinin gücünün göstergesidir. Cumhurbaşkanı’nın meclis tarafından seçiliyor olması ve yasa çıkarma işinin yalnızca meclise verilmesi, yasama erkinin gücüne örnektir (Mumcu, 1986, s. 393

Madde 13 ile 1921 Anayasası’ndaki seçim iki yılda bir yapılır ibaresi görüş birliğiyle dört yıla çıkarılmıştır. 1924 Anayasası diğer anayasalardan farklı olarak milletvekillerinin temsilcilik sıfatlarını “her mebus yalnız kendini intihap eden dairenin değil, umum milletin vekilidir” (madde 13/son) diyerek seçen ve seçilenler arasında sorumluluk bilinci oluşturmuştur. Madde 23 milletvekilliği ve memurluk aynı anda yapılamaz demektir, bunun sebebi ise Kurtuluş Savaşı sırasında bu ayrımın yapılamaması fakat savaş yıllarının geride bırakılmış olmasıdır. Madde 26 ile Meclis’e, yasa yapma, yasaları değiştirme ve mevcut yasaları kaldırma, bütçe ve kesin hesap kanunlarını incelemek ve onaylamanın yanı sıra savaş ilan etmek, genel ve özel af ilân etmek gibi yetkileri de vardır. Devletler ile sözleşme imzalamak, onaylamak ve bozmak, antlaşma ve barış yapma yetkilerinin yanı sıra yargı yetkilerinin de verildiği görülmektedir. Örneğin; cezaları değiştirmek ve hafifletmek, soruşturmaları ve cezaları ertelemek, mahkemelerin verdiği kesinleşen ölüm kararlarını yerine getirmek gibi. Ayrıca Meclis’in anayasayı değiştirme yetkisi de vardır.

Yürütme Organı

Anayasanın üçüncü faslında yürütme yetkisi TBMM’ye aittir (TBMM ZC, D.II, C.VII, 9 Mart 1340/1924, s. 214). Bu düzenleme parlamenter sistemle uyumludur. Madde 7’ye göre,

yasama yetkisini kendisi kullanan Parlamento, yürütme yetkisini Cumhurbaşkanı ve onun atadığı yürütme yardımcıları aracılığıyla kullanır. Madde 31'e göre Cumhurbaşkanı, Parlamento tarafından kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir ve yeniden seçilme imkânı vardır. Madde 32, Cumhurbaşkanı devletin reisi sayılır demektir fakat Mecliste yaşanan tartışma ve görüşmelere katılamaz, oy veremez olarak eklemektedir. Cumhurbaşkanı sorumluluğu yalnızca iki durumda bulunmaktadır. Bunlardan birincisi vatan hainliği hususunda Meclis'e karşıdır diğeri ise kararlarından doğan şahsi sorumluluğudur (Madde 41/42). 1924 Anayasası'nda yürütme işlerinin asıl organı hükûmettir. Kurulan hükümet Madde 44'te düzenlendiği üzere bir hafta içerisinde programını meclise sunup güvenoyu almak zorundadır. Yürütme erkinin görev ve sorumlulukları Anayasa'nın üçüncü faslında açıklanmaktadır. Bu faslın ibarelerine göre Cumhurbaşkanı, 4 yıl için meclis tarafından ve meclis içinden seçilmektedir. Daha öncesinde değinildiği gibi Anayasa oluşturulurken, Cumhurbaşkanı'nın meclisin dışından ve 7 yıl süre ile seçilmesi gibi ayrıcalık taşıyan konular daha ilk başta reddedilmiştir. Millet Meclisinin üstünlüğüne dayalı gerçekleştirilen bu Anayasada yasama erkinin yürütme erkinden daha kapsamlı olduğu açıkça görünmektedir.

Cumhurbaşkanı, görevleri ile sembolik bir imaj taşımaktadır. Resmî törenlere liderlik yapmakta fakat meclis içerisindeki tartışmalara katılmamaktadır. Meclis içi tartışmalara katılmamasına karşın Cumhurbaşkanı, her yasama yılı başında alınmasını istediği kararları derleyip nutuk şeklinde mecliste başbakana okutmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın başına gelebilecek olağanüstü durumlarda (ölüm, hastalık gibi), Millet Meclisi başkanı bu görevi geçici olarak icra etmektedir.

Yargı Organı

Anayasanın dördüncü faslı yargı konusunu düzenlemektedir (TBMM ZC, D.II, C. VII, 1340/1924, s.216). Yasama ve yürütmeye vazife derken yargı için kuvvet ifadesinin kullanılması yargıya verilen önemi belirtmektedir. Birinci fasılda düzenlenen 8. madde ile yargı hakkı millet adına bağımsız mahkemelerce düzenlenir. Böylelikle yargı TBMM'den ayrı bağımsız olarak Millet adına Millet için karar vermektedir. Madde 53 mahkemelerin görev ve yetkileri belirlerken, her türlü müdahaleden korunmasını da kararlaştırmıştır. Genel manada bu fasıldaki maddeler yargının yasama ve yürütmeden bağımsız oluşunu güvence altına almak için oluşturulmuştur.

1924 Anayasası metninde birinci ve ikinci fasıllardan “görev” diye bahsedilmektedir. Buna karşın dördüncü fasıl olan yargıdan “kuvvet” olarak bahsedilmektedir. Nitekim amaç, yargıya saygınlık kazandırmaktır. Millet Meclisinin kapsamı yürütmeyi de içine aldığı incelenmiştir. Yargı erkine bakıldığında ise Millet Meclisinden bağımsız, ayrı ve yetkisini “millet namına” yapan bir kurumdan bahsedilmektedir. Yargıçlar, meclis dâhil her türlü müdahaleden bağımsızdırlar. Bağımsız ve ayrı olarak ele alınan yargı erkinin, 1924 Anayasası'na göre yasaları denetleme hakkı yoktur. Nitekim denge denetim sistemi olarak görülen yargı kuvveti burada bu işlevinden mahrumdur. Yasaların denetleme işlevini yine yasa çıkarıcı olan mebuslar yapmaktadır. Bu yetkisinden mahrum olmasına karşın Anayasa'da insan hakları, Fransız İnsan Hakları Beyannamesinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Böylelikle insanların hak ve özgürlükleri Anayasadaki yargı sistemi ile güvence altına alınmıştır.

Temel Hak ve Özgürlükler

Beşinci fasıl olan Türklerin Kamu Hukuku başlığı altında düzenlenen bu yasalar ((TBMM ZC, D.II, C. VII, 1340/1924, s. 214-215). 1921 Anayasasında yer bulamadıkları için sıfırdan hazırlanmıştır. Anayasanın sonlarına doğru düzenlenmesine sebep olarak ise TBMM'nin milletin tüm hak ve özgürlüklerinin temsilcisi olduğu düşüncesinin yaygın olmasıdır. Bölümün başlangıcı olan Madde 68; “Her Türk hür doğar, hür yaşar Hürriyet başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir” demektir. Bu hürriyetin sınırı başkasının hürriyetinin başlangıç noktasıdır. Madde 69, yasa önünde her türlü ayrımı yasaklamakta ve herkesi eşit görmektedir. Kişi dokunulmazlığı, vicdan ve düşünce hürriyeti ile seyahat etme serbestliği, sözleşme yapabilme, çalışma, mülk edinme, malını kullanma, toplantı yapma, dernek kurma hak ve özgürlüklerinin herkese tanınmış olduğu madde 70’ te belirtilmiştir. Buradaki Türk ifadesi bir ırkı değil, vatana olan sadakati ifade etmektedir (Turan, 1969, s. 73).

Anayasanın Üstünlüğü

Anayasanın son hükümlerini oluşturan altıncı fasıl yeni anayasal düzenin kaynakları ile anayasanın üstünlüğü hususlarını düzenlemektedir. 94. Madde Vilayetleri, 95, 94, 97. Maddeler Memurlarla ilgilidir. 98-102. Maddeler maliye işlerine ayrılmıştır. Hiçbir kanununun 1924 Anayasasına aykırı olamayacağı hususu madde 103 ile düzenlenerek, “Anayasa'nın hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile savsanamaz ve işlerlikten alıkonulamaz. Hiçbir kanun anayasaya aykırı olamaz” ifadelerine yer verilmiştir. Tek temsilci olmak ve millet adına egemenlik hakkını kullanmanın yanında, TBMM anayasa değişiklikleri sırasında halkın görüşüne ya da onayına ihtiyaç duymamaktadır. 1876 Kanunî Esasi'si ile 1921 Anayasası arasındaki ikili anayasal düzen 1924 Anayasası ile tamamen kaldırılmıştır (Madde 104).

1924 Anayasası'nın Önemi

Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk Anayasa olan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu genel olarak, dönemin Anayasa anlayışına uygundu ve toplamda 105 maddeden oluşmuştur. 1924 Anayasası devlet sisteminin var olan temel esasları ile 1921 Anayasanın yansıması ve devamı niteliğindedir. Yani, ulusal egemenlik ve Cumhuriyet kavramı 1924 Anayasası'nın temelini oluşturuyordu (Erdoğan, 2005, s. 28). 1924 Anayasası'nın en belirgin özelliği kurduğu hükümet sistemidir. Bu Anayasa, meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistemi birleştiren karma bir sistem benimsemiştir. Anayasa'nın parlamenter hükümet sistemine yakın olan özellikleri şunlardır: Türk Milletinin tek temsilcisi TBMM'dir ve egemenlik hakkını halk adına sadece TBMM kullanabilir. Yasama ve yürütme yetkisinin her ikisi de TBMM'dir. Meclis hükümeti istediği zaman denetleyebilir ve düşürebilir. Hükümetin TBMM'yi feshetme yetkisi bulunmamaktadır. 1924 Anayasası'nın parlamenter sisteme yakın özellikleri şunlardır: Yasama yetkisi TBMM tarafından kullanılırken, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından kullanılabilir. Başka bir deyişle, yürütme yetkisi TBMM'ye verilmiş olsa da, TBMM'nin tek başına yürütme yetkisi yoktur. Buna Anayasa Hukukumuzda "Kuvvetler Birliği ve Görevler Ayrılığı" da denilmektedir (Odyakmaz vd., 2008, s. 20-21).

1924 Anayasası katı bir anayasadır, yani değiştirilemeyecek maddeler içermektedir. Örneğin, Anayasa'nın 102. maddesine göre, Anayasa'nın değiştirilmesi için Meclis üye tamsayısının en az üçte birinin imzası gerekmektedir. Değişiklik tekliflerinin kabulü ise üye

tamsayısının üçte ikisinin kabulünü gerektirmektedir. Benzer şekilde şu an yürürlükte olan Anayasamızda devletin yönetim şekli Cumhuriyet' tir. Yönetim şeklinin belirtildiği Anayasanın 1.maddesinde değişiklik yapılmaz, yapılması teklif edilemez. Kanunlar Anayasaya aykırı bir nitelik taşıyamaz. 1924 Anayasası'nda hükümet şekli 1921 Anayasası'ndan farklıdır. 1921 Anayasası'nda bakanlar tek tek ve TBMM tarafından seçilmekteydi. 1923 Anayasa değişikliğine göre başbakan ve bakanlar TBMM'nin onayına sunulmuştur. 1924 Anayasası'nda ise bakanların Meclis'ten onay alma zorunluluğu kaldırılmış, sadece güvenoyu için TBMM'ne sunulma zorunluluğu getirilmiştir. Yeni durumda, bakan ve başbakan nitelikleri Meclis'in onayı ile değil, Cumhurbaşkanı'nın onayı ile kazanılacaktır. 1924 Anayasası ayrıca hükümetin kolektif sorumluluğu ilkesini de kabul etmiştir (Özbudun 1992, s. 32).

1924 Anayasası Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda bireylere tanınan temel hak ve hürriyetler güvence altında değildi, ayrıca sınırlandırılan temel hak ve hürriyetlerin sınırlarının belli olmaması yargının tam anlamıyla bağımsız olmadığına işaretler. Anayasa Mahkemesinin henüz kurulmamış olması demokrasi adına birtakım eksikliklere sebep olmuştur (Atar, 2002, s. 28).

1924 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler

1924 Anayasası yürürlükte kaldığı 36 yıl boyunca, 1960 askeri darbesi ile yürürlükten kaldırılıncaya kadar 11 kez değişikliğe uğramıştır. 1928 yılında yapılan bir değişiklik anayasanın ikinci maddesi olan “devletin dini İslam'dır” ifadesinin çıkarılmasıdır. 1928 değişiklikleri anayasayı teokratik-dinsel yapıdan arındırmak için yapılmıştır. Bir diğer önemli değişiklik de kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan 5 Aralık 1934 tarihli anayasa değişikliğidir, yeni düzenlemelerle kadın erkek her Türk bu haklara sahip olmuştur. Bununla birlikte 11 Aralık 1934'te kadınlara verilecek olan seçme ve seçilme hakkı, yeni kurulan Türkiye için çok önemli kararların başında gelmektedir. Nitekim ilk meclisin Mustafa Kemal, 1921'de Sakarya Savaşındayken kadınlara peçe zorunluluğu, süslü giyinme yasağı gibi kararları almaları göz önünde bulundurulduğunda kat edilen yol çok büyüktür (Berkes, 2018, s. 501). Kadınların seçme ve seçilme hakkı konusunda alınan bu karar, bir grup kadının TBMM'ye hak talebiyle yürüyüş yapmasının ardından Mustafa Kemal'in “Arkadaşlar, kadınlarımız Mecliste görev isteğinde haklıdır. Hemen kanun tasarısı için çalışmalara başlayınız” demesi ile başlamış ve vuku bulmuştur (Konan, 2011, s. 168). Kadınların ilk oy kullanması 1935 yılında olup, meclise 18 kadın milletvekili girmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de hayata geçirilen kanun Fransa, İsviçre gibi devletlerden önce uygulanmıştır. 1924 metninde oy kullanma yaşı 18 olarak belirlenmiş, kadınlara da bu hakkın tanınması ile oy kullanmak için 22 yaşını doldurma şartı getirilmiştir (TBMM Genel Kurul Tutanakları, 2019).

Ayrıntılı değişiklik ve düzenlemeler 1937'de yapılmıştır. Ek olarak 5 Şubat 1937 tarihli kanunla “Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçısıdır” ilkeleri anayasaya eklenmiştir. Laiklik ilkesi ise 1937 yılında anayasaya girmiş olsa da fiilen uygulamaya öncesinden konulmuştur. Cumhuriyet Halk Partisinin temel ilkelerini temsil eden “6 Ok” 1938 yılında yapılan değişiklikle devletin temel ilkeleri olarak Anayasaya eklenmiştir (Özkan ve Çiftçi, 2022, s.211). 1945 yılında yapılan değişiklikle anayasa tümüyle Türkçeleştirilmiştir (Gözler, 2011, s. 184).

1924 Anayasası değişikliklerinden bir diğer önemli olanı ise 1945 yılında Anayasa metninin “arı Türkçe” ile olmasıdır. Bu karara milletvekillerinin alışması zor olmuştur. Mebus

yerine milletvekili gibi yeni kelimeler zorlasa da alışılmıştır fakat tekrardan 1952 yılında yapılan değişiklik ile eski haline geri dönmüştür. Anayasa, 1952'deki değişikliği ile 1960 yılına kadar devam etmiştir (Yılmaz, 2007, s. 146). Birtakım değişiklikler olsa dahi uzun yıllar devam eden Anayasa, 1921 Anayasasından daha fazla ihtiyaçlara cevap verebilmiştir. Nitekim 37 yıl geçerliliğini sürdürmesi ve bazı maddelerinin halen değiştirilemez olması ile kapsamlı bir anayasa olduğu görülmektedir. Komisyon teklifinin birinci maddesinde -Türkiye devleti bir cumhuriyettir ifadesi kullanılmış ve 1923 değişikliğindeki şekli hükümet"- ifadesi kaldırılmıştır. Komisyon raportörü Celal Nuri Bey, itirazlara cevaben devleti milletin hukukî ifadesi olarak tanımlamış ve Cumhuriyet'in sadece hükümet tarafından değil, devletin tüm organları tarafından benimsenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre; "cumhuriyet olan, yalnız hükümet değildir, bütün millet ve onun ifadei hukukiyesi olan devlet de cumhuriyettir." (Gözübüyük ve Sezgin, 1957, s. 96).

1921 ve 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu görüşmelerini karşılaştırarak incelediğimizde belirgin ilk farklılık, halk ve ulus sözcüklerinin kullanımınıdır. 1921 Anayasasında halk kavramı kullanılırken 1924'te birlik ve beraberliği temsilen ulus kavramı kullanılmıştır. Halk egemenliği ve ulus egemenliği temeline dayanan iki Anayasanın en belirgin farklılığı halk ve ulus kavramlarını kullanmalarıdır. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu hazırlayanlar, dilsel ve kültürel farklılıkları görmezden gelmiş, köylülerden, işçilerden, kadın ve çocuklardan bahsetmemişlerdir. Vatandaşlık kanununa ilişkin madde düzenlenirken, Türk ibaresinin ülkede yaşayan bütün halkları kapsayabileceği belirtilmiştir. 1923 tarihinde Teşkilatı Esasiye Kanununda yapılan değişiklikte devletin dininin İslam ve resmi dilinin Türkçe olduğunu belirleyen madde, 1924'te de yer almış ve aynen kabul edilmiştir (Gözübüyük ve Sezgin: 1957, s. 101-103). Meşrutiyet' in ilanından sonra, siyasi oluşumlar ve parti teşkilatlanmaları hız kazanmış ve modern çağın siyasi gereklilikleri doğrultusunda bireyin hak ve özgürlüklerini önceleyen demokratik parlamenter sistem kurulmuştur. Milli bağımsızlık ülküsünün hayata geçirilmesi için ise cumhuriyet dönemine kadar beklenilmesi gerekmiştir (Erdoğan, 2005: 244). Anayasada, ekonomik ve sosyal haklara yer verilmemesi, Meclisin keyfi hareketi halinde gereken önlemlerin belirtilmemesi, Anayasaya aykırı yasaların iptali için başvurulacak kuruluşun gösterilmemesi, önemli eksiklikler olarak kabul edilmiştir (Gözübüyük ve A. Şeref, 1993, s. 111).

Sonuç

1924 Anayasası, Cumhuriyet ilân edildikten sonra hazırlanan ilk anayasadır ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından öncesi ve sonrası döneme bıraktığı etkiler sebebi ile çok önemlidir. Kabul edilmesinden önce Türk siyasi hayatını etkileyen gelişimlere tanık olmaktadır. Bunlardan ilki Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması, ikincisi ise Cumhuriyet'in ilan edilmesidir. Devletin rejiminin ne olacağına ilişkin son noktayı, 1924 anayasası koymuştur. Yeni Anayasa ile bir "ulus devlet" oluşturulmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası birçok devlette henüz görülmeyen kararlar alınması, Türkiye'nin reformist yapısını ortaya koymaktadır. Özellikle Birinci Meclisin kapatılıp İkinci Meclisin kurulması kararların daha hızlı alınmasını sağlayarak, daha laik ve reformist bir yapıya dönüşmesini sağlamıştır. Karma hükümet sistemi benimsenmiştir. İlk defa bu anayasa ile özgürlük tanımı yapılmıştır ve üzerinde durulmuştur. 1921 Anayasası ile başlayan süreç ulusal, demokratik ve laik bir devletin temellerini kurmuştur. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından, 1924 Anayasası'nda egemenliğin

kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu ve sadece ulus adına Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kullanılacağı hükme bağlanmıştır. Parlamenter sistem ile yürütme yetkisinin kime ait olduğu, yargının millet adına bağımsız mahkemelerce yürütülecek olması hususlarına detaylı yer vermiştir. Ancak, anayasanın üstünlüğünün denetlenmesi hususunda, siyasi organların yetkili kılınması eleştirilen bir konu olmaktadır. Kişi hak ve özgürlüklerine yer vermekle birlikte, sosyal haklara yer vermeyen bir anayasadır. 1924 Anayasası dönem koşulları göz önünde bulundurulduğunda, eksikliklerine rağmen içerdiği hükümler ve değerler itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti için, bir modernleşme aracı olarak görülmüştür. Yeni rejimin gerektirdiği demokratik düzen ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde devrim niteliğinde çok önemli değişiklikler yapılması 1924 Anayasası'nda değişikliği kaçınılmaz kılmıştır. Bunlardan en önemlileri, devletin dini İslam'dır ibaresinin kaldırılması ile laikliğin önünün açılmasıdır. 1960 yılına kadar üzerinde değişiklikler yapılmış olsa da ana hatlarını korumayı başarmış ve 36 yıl boyunca yürürlükte kalmıştır. 1924 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti'nin hem kuruluş dinamiklerini hem de geleceğe yönelik atacağı adımları barındırarak, kendisinden sonraki anayasaların da yol göstericisi olan çok yönlü yapısıyla hukuk tarihimiz açısından özel bir yere sahiptir.

Kaynakça

- Akgün, S. (1989). *Ankara'nın Başkent Oluşu. IX. Türk Tarih Kongresi. III. C.* Ankara: TTK.
- Akın, R. (2014). 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi. F. Gedikli (Ed.) *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, 21-22 Aralık 2012*, içinde (s. 599-607) İstanbul.
- Armaoğlu, F. (2009). *20. yy. Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Alkım Yay.
- Atar, Y. (2002). *Türk Anayasa Hukuku. Atatürk' ün Bütün Eserleri, 16*, Konya: Mimoza Yayınları.
- Berkes, N. (2018). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çetintaş, C. (2020). *Cumhuriyet'in Birinci Yılı 1924*. TBMM Tutanakları Yıllığı 5.
- Erdoğan, M. (2005). *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Ertem, B. (2003). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk On Yılında Parlamento İçi Muhalefet ve Bir Örnek: Serbest Cumhuriyet Fırkası. *The Journal of Turkish Social Research*, 17(2), 345-362.
- Fendoğlu, H., T. (2022). Karşılaştırmalı 1921 Anayasası, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Makaleler, *1921 Anayasası'nın Kabul Edilişinin 100. Yılına Armağan* içinde (s. 143-186) Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Genç, R. (2005). *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gözler, K. (2011). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözübüyük, A. Ş. (2003). *Anayasa Metni ve 11. Protokole Göre Hazırlanmış Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. Ankara: Turhan Yayınevi.
- Gözübüyük, A. Ş. & Sezgin, Z. (1957). *1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri. 1. Basım*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gözübüyük, A. Ş. (1993). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- İnönü, İ. (2006). *Hatıralar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Konan, B. (2011). Türk Kadınının Siyasal Hakları Kazanma Süreci, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60(1), 157-174.
- Mumcu, A. (1986). 1924 Anayasası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2(5), 383-400.
- Odyakmaz, Z., Kaymak, Ü. & Ercan, İ. (2008). *Anayasa Hukuku İdare Hukuku*. Arıkan Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Özbudun, E. (1992). *1921 Anayasası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Özkul, F. (2018). Liberal Demokratik Anayasacılık Anlayışı Bağlamında Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasasının Değerlendirilmesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 12, 585-612.
- Öztaş, S. (2022). Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve Geçici Başkan Şerif Bey, *Milli Egemenlik ve Demokrasi*. (Ed. C. Vatandaş, S. Öztaş ve M. Özden) içinde (s. 409-440) TBMM Basımevi.

- Parla, T. (2002). *Türkiye'de Anayasalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarısaman, S. & Üçüncü, U. (2016). Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz. *Tarih Okulu Dergisi*, 9(XXV), 285-287.
- Şimşir, B., N. (1991). *Ankara'nın Başkent Oluşu*. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. 7(20).
- Tanör, B. (2010). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 19. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toynbee, A. J. (2000). *1920'lerde Türkiye'de Hilafetin İlgası*, (Çev. H. Aktaş), İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Turan, İ. (1969). *Cumhuriyet Tarihimiz*. İstanbul: Çağlayan Kitapevi.
- Yamaç, M. (2014). İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasi). *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 54-68.
- Yamaç, M. (2022a). Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 204-220.
- Yamaç, M. (2022b). 1921 Teşkilat-ı Esasiye Anayasası'nın Tadilatı içinde *1921 Anayasası'nın Kabul Edilişinin 100. Yılına Armağan* (s. 207-239). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yeşilbursa, B., K. (2023). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Senedi Lozan Barış Antlaşması 100.Yıl*. Ankara: Sentez Yayınları.
- Yılmaz, F. (2007). *Türk Anayasa Tarihi*. 1. Baskı, Ankara: Berikan Yayınları.
- Zürcher, E., J. (2013). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 28. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, (1922). Birinci Devre, C. 3, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, (1944). Birinci Devre, C. 7, Ankara: TBMM Matbaası
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, İkinci Devre, C. 21, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, İkinci Devre, C. 3, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, İkinci Devre, C. 7, Ankara: TBMM Matbaası
- 1924 Anayasası, Teşkilatı Esasiye Kanunu*, Kanun Numarası: 491, Kabul Tarihi: 20/4/1340 (1924).
- https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.yasama_yillari?v_meclis=1&_donem=5,05/12/1934:85.
- Özkan, M. & Çiftçi S. (2022). V. Yasama Dönemi (1935-1939) Dünya Savaşı'nın Eşiğinde Tek Parti İktidarının Kurumsallaşması: Parti-Devlet Özdeşliği. (Ed. Y. Tekin) içinde (s. 211-239) *Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri I*. https://www5.tbmm.gov.tr/pdf/Yuzuncu_yilinda_TBMM_1_cilt.pdf